

Action Research on the “Family and Population Exhibition” to Shift Perspectives and Address Misconceptions Regarding Population and Childbearing

Tahereh Hayati¹, Mohammad Hossein Hayati²

¹ PhD. Student, Educational Jurisprudence Department, Mijmae Aamozish Aalee Bint Alhuda, Al-Mustafa International University, Qom, Iran (Corresponding author).
Entezar.hayati.63@gmail.com

² External Studies Student, Anwar Taha (AS) High School, Qom Seminary, Iran.
Mhhayati004@gmail.com

Abstract

The issue of population and childbearing is one of the pressing concerns in the contemporary world, particularly in developed countries. In Iran, population control policies were initiated in 1989 (1368 SH) and persisted until recent years. Initially, these measures were introduced to prevent a demographic explosion crisis; however, over time, the prolonged enforcement of such policies transformed into a national crisis. Confronted with Iran's population dilemma and seeking solutions to mitigate this crisis, the action researcher gathered data through literature review, document analysis, and interviews with academic figures. Subsequently, to elucidate the issue, raise awareness, and shift societal attitudes among youth and families, an exhibition titled “Family and Population” was organized during the Nowruz holidays of 2024 (1403 SH) at Imamzadeh Ja'far (AS), located on the Arak-Qom highway. The researcher aimed to clarify the crisis of population decline and childbearing for families through this exhibition, thereby altering their perspectives on the matter. The primary objective of this intervention was to instill serious concern regarding childbearing and ultimately shift visitors' attitudes toward the relationship between population issues and the family unit. To achieve this, multimedia tools—such as films, photographs, competitions, games, painting, and storytelling—were employed across two sections: the *Children's Pavilion* and the *Family and Population Pavilion*, to illustrate the consequences and harms of population decline and single-child families. The exhibition enabled visitors to find solutions for their concerns and revise their views on childbearing. Furthermore, this shift in perspective motivated attendees to disseminate content related to family and population issues. However, while attitude change alone is insufficient to resolve the crisis, institutionalizing a culture of childbearing in society necessitates supplementary measures.

Keywords: Population, Aging, Single-Child Families, Action Research, Family.

Cite this article: Hayati, T. & Hayati, M.H. (2025). Action Research on the “Family and Population Exhibition” to Shift Perspectives and Address Misconceptions Regarding Population and Childbearing. *Hawzah culture and social studies*. 9(1), p. 267-283.

Received: 2024-08-07 ; **Revised:** 2024-09-30 ; **Accepted:** 2025-11-23 ; **Published online:** 2025-04-09

© The Author(s).

Article type: Research Article

<https://gnoe.bou.ac.ir/>

Published by: The Scientific Association for Social Studies of the Seminary

اقدام‌پژوهی نمایشگاه خانواده و جمعیت به‌منظور تغییر نگرش و پاسخ به شبهات پیرامون جمعیت و فرزندآوری

طاهره حیاتی^۱، محمدحسین حیاتی^۲

^۱ دانشجوی دکتری، گروه فقه تربیتی، مجتمع آموزش عالی بنت الهدی، جامعه المصطفی العالمیه، قم، ایران (نویسنده مسئول).

Entezar.hayati.63@gmail.com

^۲ طلبه درس خارج، مدرسه عالی انوارطاه(ع)، حوزه علمیه قم، ایران. Mhhayati004@gmail.com

چکیده

مسئله جمعیت و فرزندآوری یکی از مسائل مورد توجه در جهان کنونی، به خصوص کشورهای پیشرفته می‌باشد. در کشور ایران مسئله کنترل جمعیت از سال ۱۳۶۸ آغاز شد و تا سال‌های اخیر ادامه پیدا کرد. این مسئله در ابتدا عاملی برای جلوگیری از بحران انفجار جمعیت مطرح شد؛ اما با مرور زمان و امتداد بیش از حد سیاست‌گذاری‌ها، به یک بحران برای کشور تبدیل گردید. اقدام‌پژوه در مواجهه با مسئله جمعیت در کشور ایران و یافتن راه حل برای برطرف نمودن این بحران، به گردآوری اطلاعات از طریق مطالعه، بررسی اسناد و مصاحبه با شخصیت‌های علمی پرداخت. سپس به منظور تبیین و آگاهی‌بخشی مسئله و تغییر نگرش در بین جوانان و خانواده‌ها، در روزهای تعطیلات نوروز سال ۱۴۰۳ اقدام به برپایی نمایشگاهی با عنوان «خانواده و جمعیت» در امام‌زاده جعفر(ع) واقع در جاده اراک- قم کرد. اقدام‌پژوه از برگزاری این نمایشگاه به دنبال تبیین مسئله بحران کاهش جمعیت و فرزندآوری برای خانواده‌ها بود، تا نگرش آنان نسبت به این مسئله را تغییر دهد. هدف اصلی این مداخله، ایجاد دغدغه جدی نسبت به فرزندآوری و در نهایت، تغییر نگرش بازدیدکنندگان نسبت به ارتباط مسئله جمعیت با خانواده بوده است. به جهت نیل به این امر، تلاش شد تا در دو بخش غرفه کودک و غرفه خانواده و جمعیت، با استفاده از ابزارهای چندرسانه‌ای همچون فیلم، عکس، مسابقه، بازی، نقاشی و داستان‌سرایی، پیامدها و آسیب‌های کاهش جمعیت و تک‌فرزندی، برای مخاطبان بیان شود. برگزاری نمایشگاه باعث شد تا بازدیدکنندگان، برای مشکلات و دغدغه‌های ذهنی خود راه‌حلی پیدا کرده و دیدگاه‌شان نسبت به مسئله فرزندآوری تغییر کند. همچنین این تغییر نگرش سبب شد تا بازدیدکنندگان برای گسترش و نشر محتوای مرتبط با مسئله خانواده و جمعیت انگیزه یابند. اگرچه تغییر نگرش به‌تنهایی برای حل بحران کافی نیست و نهادینه‌سازی فرهنگ فرزندآوری در جامعه نیازمند اقدامات تکمیلی است.

واژه‌های کلیدی: جمعیت، سالمندی، تک‌فرزندی، اقدام‌پژوهی، خانواده.

استناد به این مقاله: حیاتی، طاهره؛ حیاتی، محمدحسین (۱۴۰۴). اقدام‌پژوهی نمایشگاه خانواده و جمعیت به‌منظور تغییر نگرش و پاسخ به شبهات پیرامون جمعیت و فرزندآوری. *مطالعات فرهنگی اجتماعی حوزه*، ۹(۱)، ص ۲۶۷-۲۸۳.

تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۰۵/۱۷؛ تاریخ اصلاح: ۱۴۰۳/۰۷/۰۹؛ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۰۹/۰۳؛ تاریخ انتشار آنلاین: ۱۴۰۴/۰۱/۲۰

https://gnoe.bou.ac.ir/

ناشر: انجمن علمی مطالعات اجتماعی حوزه

نوع مقاله: پژوهشی

© نویسندگان.

۱. مقدمه

مسئله جمعیت، از دغدغه‌های مهم امروز انقلاب اسلامی به‌شمار می‌رود. مقام معظم رهبری در بیانات خویش بارها بر این موضوع تأکید فرموده‌اند. ایشان می‌فرمایند: «مسئله فرزندآوری ... خیلی مسئله مهمی است. چند سال ما این مسئله را مطرح کردیم و گفتیم. خب یک عده از دخترخانم‌های خوب، خانم‌های جوان قبول کردند و عمل کردند؛ لکن در محیط عمومی جامعه اثری از این قضیه نیست. الان آمار فرزندآوری ما به‌قدر جانشینی هم نیست، یعنی کمتر از جانشینی است، الان این جوری است. این معنایش این است که ما تا سی سال دیگر، یک جامعه پیر داشته باشیم. خطر بزرگی است، این از همه خطرات بزرگ‌تر است. این خیلی مهم است. این احتیاج به تلاش و کار دارد. مسلماً راه‌هایی هم وجود دارد برای اینکه بشود این را درست کرد؛ باید بنشینید این راه‌ها را پیدا کنید» (مقام معظم رهبری، ۱۳۹۸/۰۵/۲۴). در تعریف جمعیت، دو مؤلفه اساسی مدنظر قرار می‌گیرد: محدوده جغرافیایی خاص و بازه زمانی معین. به عبارت دیگر، جمعیت به افرادی اطلاق می‌شود که در یک زمان مشخص و در یک واحد جغرافیایی معین زندگی می‌کنند. نظر به وجود تضادها و تعارضات در هر گروه انسانی، در روابط اجتماعی، منافع مشترک و بهره‌برداری از منابع زیستی، اصطلاح «جمعیت بهینه» یا «جمعیت مناسب» مطرح می‌گردد. جمعیت بهینه عبارت است از کاهش یا افزایش جمعیت از طریق سیاست‌گذاری‌های ویژه و براساس آرمان‌های مادی یا معنوی آن اجتماع. سیاست‌های جمعیتی هر کشور نیز متأثر از نظریه‌های جمعیتی و مسئله جمعیت بهینه اتخاذ می‌شوند (مودن، ۱۳۹۸، ص ۹۱). مسئله کنترل جمعیت و شعار «فرزند کمتر، زندگی بهتر» ازجمله موضوعاتی بود که به‌طور جدی در ایران اجرا و پیگیری شد. این مسئله به‌گونه‌ای در ایران فرهنگ‌سازی گردید که در نگاه عموم مردم، به امری بدیهی و پذیرفته‌شده تبدیل شد و هرگونه اقدامی مغایر با این روند، عقب‌مانده و ناآگاهانه تلقی می‌گردید. زمزمه‌های کنترل جمعیت در ایران از سال ۱۳۶۸ آغاز شد و چنان موج و هیاهویی به‌راه انداخت که حتی دولت و مجلس را نیز تحت‌تأثیر قرار داد. در همین راستا، دولت لایحه‌ای برای محدود کردن موالید خانواده‌های تحت پوشش خود تنظیم نمود که به تصویب مجلس نیز رسید. نکته قابل توجه در این زمینه، موافقت تمامی نمایندگان با اصل ضرورت سیاست‌های کنترل جمعیت بود. علت این امر را شاید بتوان در تبلیغات گسترده جهانی جست‌وجو کرد که نه‌تنها ایران، بلکه بسیاری از کشورهای جهان را به پذیرش و اجرای آن واداشت (سوختانلو و رحمت‌آبادی، ۱۳۹۲، ص ۴۶).

اهداف سازمان‌های بین‌المللی از اجرای سیاست‌های جمعیتی در ایران و کشورهای اسلامی، اگرچه در ظاهر، کاهش میزان رشد طبیعی جمعیت و به‌تبع آن، افزایش رشد اقتصادی و اجتماعی عنوان می‌شود؛ اما هدف اصلی محسوب نمی‌گردد. در پس پرده این سازمان‌ها، کشورهایی نظیر آمریکا و انگلیس قرار دارند. آنها دریافتند که افزایش جمعیت، یکی از عوامل موفقیت جوامع است و بر همین اساس، تلاش نمودند تا از افزایش جمعیت در کشورهای رقیب جلوگیری کنند. سیاست‌های خارجی

آمریکا در این زمینه به طور خلاصه عبارتند از: ۱. تبدیل کشورهای پرجمعیت به کم جمعیت و تجزیه آنها؛ ۲. طرح توسعه دموکراسی و آزادی و حقوق بشر، به ویژه برای زنان، و جذب آنها به بازار کار و اشتغال برای تحقق اهداف فوق؛ ۳. دخالت های مالی و ارائه خدمات مرتبط به نحوی که حتی در شرایط تحریم، ابزارهای کنترل جمعیت به وفور در دسترس همگان قرار داشته باشد؛ ۴. استفاده ابزاری از بهداشت و سلامت مادر و فرزند به عنوان یکی از راه های کنترل جمعیت (همان، ص ۴۹-۵۰).

در سال های اخیر، تحقیقات نسبتاً جامعی در زمینه مسئله جمعیت و پیامدهای آن انجام شده است. شفیع (۱۴۰۰)، در پژوهشی با عنوان «کابوس سالمندی»، ابتدا اصطلاحات مهم جمعیتی و دیدگاه های مختلف در زمینه کاهش یا افزایش جمعیت را مطرح کرده و سپس، پس از بیان تاریخچه ای مختصر از روند جمعیتی جهان و ایران، عوامل مهم و مؤثر در روند نزولی جمعیت و نرخ باروری در ایران را مورد بررسی قرار داده است. در نهایت نیز به چالش ها و آسیب های کاهش جمعیت، بسترهای مقابله و راه برون رفت از آن، و پاسخ به برخی شبهات در این حوزه پرداخته شده است.

قاسمی (۱۳۹۶)، در پژوهشی با عنوان «باید برگردیم»، به بازخوانی دیدگاه های رهبری معظم انقلاب اسلامی درباره جمعیت پرداخته است. «جمعیت جوان و فرصت ها»، «تحدید نسل و تهدیدها»، «سیاست های جمعیتی، بایدها و نبایدها» و در نهایت «جمعیت جهان، مسلمین و غیرمسلمین» از دیگر مباحث مطرح در این پژوهش هستند. عباسی ولدی (۱۳۹۶)، در پژوهشی با عنوان «ایران! جوان بمان!»، در بیانی ساده و روان، تمامی موضوعات و مسائل مطرح در بحث افزایش جمعیت، تربیت فرزند، کنترل جمعیت در ایران، مشکلات اقتصادی خانواده های پرجمعیت، سنت های الهی در رزق و روزی به بندگان، جایگاه فرزندآوری در اسلام و... را در قالب پرسش و پاسخ مطرح نموده است. همچنین تحقیقاتی همچون «تحدید نسل شیعه؛ تهدید جامعه ایران» اثر سوختانلو و رحمت آبادی (۱۳۹۲)؛ «کاهش جمعیت و تأثیر آن در روابط انسانی در خانواده» اثر مؤذن (۱۳۹۸) و «مدرنیته، تغییر سبک زندگی و کاهش جمعیت در ایران» اثر جوکار (۱۳۹۳) نیز به این موضوع پرداخته اند. افزون بر این، در زمینه افزایش آگاهی و انگیزه در میان جوانان و خانواده ها نسبت به مسئله فرزندآوری و جمعیت، تغییر نگرش و فرهنگ سازی، اقداماتی صورت گرفته است که از آن جمله می توان به قانون حمایت از خانواده، دوره های ایران جوان، کارگروه های تخصصی در نهادهای تبلیغی حوزوی و... اشاره کرد. شایان ذکر است که اقدامات انجام شده غالباً جنبه انگیزشی و حمایتی داشته و کمتر به مسئله تبیین و آگاهی بخشی، به ویژه با استفاده از راهکاری نو و مدرن، پرداخته شده است. در نمایشگاه خانواده و جمعیت، با بهره گیری از محتوای انگیزشی و تأکید بر رهنمودهای رهبر معظم انقلاب در زمینه اهمیت فرزندآوری و جلوگیری از پیری جمعیت، سعی در تغییر نگرش ها، ایجاد دغدغه و پاسخگویی به پرسش ها و چالش های مرتبط با فرزندآوری شده است.

۲. روش پژوهش

دستیابی به نتایج مطلوب و شناخت علمی، مستلزم بهره گیری از روش شناسی صحیح است.

پژوهشگر با اتخاذ رویکردی نظام‌مند و درست می‌تواند به اهداف علمی خود در تحقیق و پژوهش نائل آید. یکی از روش‌های مورد استفاده در پژوهش، به‌ویژه پژوهش‌های کیفی، اقدام‌پژوهی است. اقدام‌پژوهی روشی است که بر اهمیت ارتقای دانش علمی و حل مسائل عملی در زندگی واقعی تأکید دارد؛ به عبارت دیگر، فرآیندی مشارکتی و نظام‌مند برای شناسایی یک وضعیت نامطلوب و تلاش در جهت کاهش یا رفع آن است. در حقیقت، اقدام‌پژوهی، تحقیقی است که توسط خود فرد اقدام‌پژوه انجام می‌شود و منجر به بهبود عملکرد حرفه‌ای و درک عمیق‌تر مسئله می‌گردد. الگوهای متعددی برای اقدام‌پژوهی مطرح شده که در برخی دو مرحله، در برخی دیگر چهار مرحله و در برخی نیز هفت مرحله بیان شده است. الگوهای مذکور دارای دو ویژگی مشترک هستند: الف) حلقه‌های اصلی در چرخه اقدام‌پژوهی شامل برنامه‌ریزی، اقدام عملی و ارزیابی نتایج اقدام عملی است؛ ب) اقدام‌پژوهی یک عمل مشارکت‌جویانه است و هرچه میزان تعهد به مشارکت بیشتر باشد، دستیابی به نتایج و پیامدهای مورد نظر تسهیل خواهد شد (اسلامی‌تنها و کرم‌اللهی، ۱۳۹۴، ص ۲۹-۳۸). با عنایت به نکات فوق، در اقدام‌پژوهی مربوط به نمایشگاه خانواده و جمعیت با هدف پیشگیری از کاهش جمعیت و تشویق به فرزندآوری، از الگوی چهارمرحله‌ای شامل: برنامه‌ریزی، اقدام، مشاهده و بازتاب، استفاده شده است. در مرحله نخست، داده‌های مرتبط با علل و پیامدهای کاهش جمعیت و فرزندآوری از طریق مطالعه منابع کتابخانه‌ای گردآوری گردیده و مورد تجزیه و تفسیر و تحلیل قرار گرفتند. در مرحله دوم، راهکارهای تبیین و آگاهی‌بخشی، مورد ارزیابی قرار گرفته و در نهایت، راهکار برگزاری نمایشگاه انتخاب گردید. سپس، اقدامات اجرایی لازم برای برپایی نمایشگاه به‌عمل آمد. در مرحله سوم، پژوهشگر به مشاهده دقیق اقدامات انجام‌شده در راستای دستیابی به هدف مورد نظر پرداخته و شواهد و داده‌های حاصل را جمع‌آوری نمود. در مرحله چهارم، راهکار اتخاذ شده، مورد تحلیل و بررسی قرار گرفت و نتایج به‌دست آمده تبیین گردید.

۲-۱. برنامه‌ریزی

در روش تحقیق اقدام‌پژوهی، پژوهشگر پیش از انتخاب نوع اقدام برای حل مسئله، داده‌های موجود و مرتبط با آن مسئله (مشکل کاهش جمعیت) را گردآوری و دسته‌بندی کرده، داده‌ها و دیدگاه‌های مختلف و متنوع را تجزیه و تفسیر می‌کند؛ در نهایت، تحلیل خود برای انتخاب اقدام مناسب را بیان می‌نماید.

۲-۱-۱. جمع‌آوری داده‌ها

در پژوهش حاضر، برای جمع‌آوری اطلاعات از روش مطالعه و بررسی اسناد و مدارک مکتوب و روش گفت‌وگو و مصاحبه استفاده شده است. اقدام‌پژوه پس از مواجهه با مشکل کاهش جمعیت، به گردآوری اطلاعات در این خصوص پرداخت. برای این کار، ابتدا به مطالعه کتاب‌ها و مقالات مختلف در زمینه جمعیت، آسیب‌ها و پیامدهای آن، از جمله کتاب «ایران جوان بمان» اثر عباسی ولدی (۱۳۹۶)،

«آسیب‌های سالمندی» اثر شفیعی، مقاله «تحدید نسل شیعه: تهدید نسل ایران» اثر سوختانلو و رحمت‌آبادی، پرداخت. سپس، برای استفاده از تجربیات کنشگران جمعیت، در دوره‌های جمعیت که توسط نهادهایی فرهنگی از جمله سازمان اوقاف و امور خیریه، سازمان تبلیغات و علوم اسلامی برگزار شد، شرکت نمود. اطلاعات به‌دست آمده به شرح زیر است:

۱-۱-۲. علل کاهش جمعیت

اطلاعات به‌دست آمده از مجموع منابع مکتوب و داده‌های گردآوری شده، نشان می‌دهد که در دیدگاه اندیشمندان و کنشگران مسئله جمعیت، علت‌های کاهش جمعیت در یک تقسیم‌بندی، به علل فرهنگی و علل اجتماعی تقسیم می‌شود. برخی از مهم‌ترین علل فرهنگی بیان شده، به شرح زیر است:

(۱) **تبلیغات گسترده بر ضد فرزند زیاد:** طبق سیاست‌های کاهش جمعیتی و لایحه‌ای که تصویب شد، تمامی رسانه‌ها اعم از تلویزیون، رادیو و روزنامه، به‌منظور کاهش رشد جمعیت به‌کار گرفته شدند. این رسانه‌ها با بخش برنامه‌های هدفمند، ارزش‌های جدیدی را در ذهن مردم به‌وجود آوردند و آنها را تشویق به کنترل جمعیت و تنظیم خانواده کردند. در دورافتاده‌ترین نقاط روستایی نیز آموزش‌های جدی برای تنظیم خانواده به اجرا گذاشته شد و همچنین، عقیم‌سازی مردان و زنان را رایگان کردند و نظام آموزش عالی، درس تنظیم خانواده و جمعیت را در دانشگاه‌ها دایر نمود.

(۲) **تبدیل تک‌فرزندی و یا بی‌فرزندی به یک فرهنگ و الگو:** تبلیغات رسانه‌ای و فرهنگ‌سازی، به سمتی حرکت کرد که تک‌فرزندی و یا بی‌فرزندی، تبدیل به یک الگوی مدرن و صحیح برای زوج‌های جوان شد؛ به‌گونه‌ای که بسیاری از جوانان فرهیخته، دیگر تمایلی به بچه‌دار شدن ندارند. حتی در برخی از افراد، این نگاه شکل افراطی به خود گرفت و فرزند زیاد را نشانه بی‌فرهنگی و ناآگاهی دانستند.

(۳) **مطرح کردن امور بهداشتی:** یکی دیگر از سیاست‌هایی که موجب کاهش فرزند شد، طرح مسئله رابطه بین افزایش جمعیت و مرگ‌ومیر در سطح نوزادان شیرخوار یا مادران باردار بود. سازمان جهانی یونسکو به‌منظور ترویج سیاست‌های کنترل جمعیت، کتاب‌ها و نشریاتی را در همین زمینه منتشر کرد که در مدارس کشورهای اسلامی به تدریس آنها پرداخته شد (سوختانلو و رحمت‌آبادی، ۱۳۹۲، ص ۵۱-۵۲). به‌نظر می‌رسد افزایش جمعیت، موضوعیت نداشته باشد؛ بلکه کمبود امکانات بهداشتی است که موجب افزایش مرگ‌ومیر می‌شود و اگر در کشوری امکانات بهداشتی به‌حد مورد نیاز باشد، افزایش جمعیت موجب مرگ‌ومیر مادر و نوزاد نشود.

(۴) **مدرنیته و تغییر سبک زندگی:** مدرنیته به‌دلیل ماهیت رفاه‌طلبی و لذت‌گرایی خود، یکی از عوامل فرهنگی است که در کاهش جمعیت نقش داشته است. گسترش سبک زندگی غربی، توجه بیش از حد به امور اقتصادی و کمرنگ شدن ارزش‌های دینی، موجب کاهش ارتباط عاطفی در خانواده، کاهش حمایت از سالمندان و واگذاری آنها به خانه سالمندان، واگذاری امور تربیتی فرزندان به رسانه‌ها و سایر مراکز

آموزشی، جابه‌جایی نقش‌های درون خانواده و در نهایت، کاهش جمعیت شده است (جوکار، ۱۳۹۳، ص ۵۰-۵۲).

(۵) رواج دیدگاه فمینیسم رادیکال: یکی از عوامل مهم در بحث کاهش جمعیت، دیدگاه فمینیسم رادیکال است. فمینیسم، عامل بدبختی و تبعیض زنان و دختران را کانون خانواده، ازدواج و مادرشدن می‌داند. این دیدگاه، تولیدمثل و مادری را عاملی در دست مردان برای کنترل و سرکوب زنان می‌داند (اردشیر لاریجانی و عیسوی، ۱۴۰۱، ص ۶۳).

در کنار علل فرهنگی، علل اجتماعی نیز برای مسئله کاهش جمعیت بیان شده است:

(۱) بزهکاری اجتماعی: نگرانی و ترس از مشکلات تربیتی، یکی از عوامل امتناع برخی زوج‌ها از داشتن فرزند می‌باشد. مشکلاتی همچون بیماری‌ها، اختلالات روانی، اعتیاد و بزهکاری اجتماعی سبب شده است که والدین، دچار اضطراب و نگرانی شوند و از داشتن فرزند صرف‌نظر کنند (سبحانی‌نیا، ۱۳۹۱، ص ۳۲).

(۲) اشتغال زنان: بسیاری از زنان در سازمان‌ها، ادارات، مراکز دولتی و خصوصی مشغول به کار هستند و غالب این کارها غیرضروری و غیرمرتبط و در حیطه مسئولیت مردان است. این مشاغل، سنخیتی با جسم و روح زن ندارد و باعث شده است زنان، بیشتر در خارج خانه مشغول به کار باشند. زنان، از ترس از دست دادن کار و موقعیت اجتماعی خود، پا بر روی میل مادری گذاشته و تنها به یک فرزند فکر می‌کنند.

(۳) شهرنشینی: بررسی آمار و اطلاعات جمعیتی ایران در طول نیم‌قرن، حاکی از این امر است که رشد جمعیت ایران بیشتر معطوف به مناطق شهری کشور بوده است. به گونه‌ای که در مناطق روستایی، عملاً جمعیت افزایش پیدا نکرده است. این در حالی است که در خانواده‌های روستایی، آمار رشد جمعیت بیشتر از خانواده‌های شهرنشین است.

(۴) افزایش سن ازدواج: طبق آمارها سن ازدواج زنان و مردان نسبت به سال‌های گذشته افزایش پیدا کرده است. این امر، سبب می‌شود فرصت زمانی برای باردار شدن زوجین کم شده و تعداد فرزندان، پایین آید.

(۵) افزایش آمار طلاق: سست شدن بنیاد خانواده و طلاق، اول موجب کاهش فرزندآوری شده و همچنین، فرزندهایی که در این خانواده‌ها هستند، بیشتر از سایر بچه‌ها مستعد طلاق بوده و چون ترس از طلاق دارند، ممکن است دیگر اصلاً ازدواج نکنند و یا دیر ازدواج کنند (سوختانلو و رحمت‌آبادی، ۱۳۹۲، ص ۵۳-۵۵).

۲-۱-۲. پیامدهای کاهش جمعیت

داده‌های گردآوری شده، نمایانگر آن است که در سال‌های اخیر با کاهش فرزندآوری و نرخ باروری، کشور ایران شاهد پیامدها و مشکلاتی برای خانواده‌ها از جهت فردی و اجتماعی بوده است؛ برخی از موارد مطرح شده توسط صاحب‌نظران و کشگران مسئله جمعیت عبارتند از:

(۱) **تک‌فرزند:** یکی از مشکلات کاهش جمعیت، مسئله تک‌فرزند و عوارض آن است. کودکانی که در خانواده، تک‌فرزند هستند؛ غالباً دارای اختلال در مراحل رشد روانی و شخصیتی خود می‌باشند. این کودکان کسی را ندارند تا با او رقابت و یا بازی و دعوا بکنند. به همین خاطر، اکثر افراد منزوی هستند و به‌خاطر توجه بیش از حد والدین، تلاشی برای رفع نیازهای خود نمی‌کنند. کودکان تک‌فرزند، درکی از نسبت‌های خانوادگی ندارند و مفاهیمی همچون عمو، عمه، دایی و خاله را به‌فراموشی می‌سپارند. همچنین، کودکان تک‌فرزند به‌خاطر کوچک بودن خانواده خود و فقدان خواهر و برادر، از حمایت، امنیت و اقتدار کمتری نسبت به دیگر کودکان برخوردار می‌باشند.

(۲) **رشد فردگرایی در سطح جامعه:** با رواج تک‌فرزند و بالا رفتن سن ازدواج، ارزش‌های افراد دگرگون شده و از هنجارهای جمع‌گرایانه به هنجارهای فردگرایانه متمایل می‌شوند. در این صورت، افراد قضاوت‌های شخصی خود را در اولویت قرار می‌دهند، از هنجارهای عرفی، ناراضی هستند و ترجیح می‌دهند در تنهایی به‌سر ببرند. این روحیه، موجب کاهش سطح وفاداری و مسئولیت‌پذیری شده و باعث تزلزل و از بین رفتن بنیاد خانواده می‌شود.

(۳) **پروژ سالمندی:** با کاهش جمعیت و کم شدن تعداد موالید، به‌تدریج ساختار سنی کشور تغییر کرده و جمعیت، رو به سالمندی می‌رود. سالمندی دارای پیامدهای متعددی است از جمله: فاصله سنی زیاد بین والدین و فرزندان، که قدرت سازگاری را کم کرده و انتقال دانسته‌ها به نسل جدید را مشکل می‌کند. همچنین، با کاهش تعداد فرزندان و سالمندی والدین، فرزندان ناچار می‌شوند که والدین پیر خود را به خانه سالمندان برده و نگهداری آنان را به اجتماع، واگذار کنند. این واگذاری از جهت روحی به والدین و از جهت مالی به فرزندان فشار وارد می‌کند (موذن، ۱۳۹۸، ص ۹۳-۱۰۱).

(۴) **تضعیف نیروی دفاعی:** نیروی جوان و جمعیت، یکی از شاخصه‌های اقتدار نظامی و دفاعی کشور است. درست است که امروز صنایع نظامی و دفاعی پیشرفت کرده است؛ اما این وسایل تنها کمک‌کار نیروی انسانی است.

(۵) **کاهش جمعیت جوان و نخبه کشور:** یکی از اصلی‌ترین پایه‌های پیشرفت و توسعه کشور، نیروی انسانی است. درست است که دانشمندان پیش‌کسوت از اهمیت بالایی برخوردار هستند و استفاده از تجربه آنها حائز اهمیت است؛ اما همین دانشمندان، به نیروی نخبه جوانی نیاز دارند که کمک‌دست آنها باشد (سوختانلو و رحمت‌آبادی، ۱۳۹۲، ص ۵۵). البته شاید برخی بگویند که کاهش جمعیت، ارتباطی با کاهش نیروی نخبگانی کشور ندارد و چه‌بسا کاهش جمعیت، موجب افزایش کیفیت تحصیل و رشد جوانان بشود. این مسئله هرچند که صرف ادعا است و نیاز به اثبات دارد؛ اما اگر آن را نیز بپذیریم، روند کاهش جمعیت در ایران به‌نحوی است که تعداد نخبگان به‌اندازه کافی و طبق نیاز کشور نیست.

(۶) **تضعیف اقتصاد کشور:** طبق تحقیقات انجام‌شده، بین رشد اقتصاد کشور و جمعیت، ارتباط تنگاتنگی وجود دارد. کشوری که از جمعیت اقتصادی بیشتری برخوردار باشد، نیروی کار بیشتر و در

نتیجه، تولید و اشتغال‌آفرینی بیشتری خواهد داشت. بررسی‌ها نشان می‌دهد در ایران از سال ۱۳۵۰ تا ۱۳۸۶ که سیاست‌های جمعیتی در آن اجرا شد و جمعیت کشور رشد نکرد، سطوح واقعی مصرف سرانه، پس‌انداز سرانه، سرمایه سرانه و محصول ملی سرانه در جایگاه پایین‌تری قرار گرفته است (بخشی دست‌چری، ۱۳۹۰، ص ۱۸).

۲-۱-۲. تجزیه، تفسیر و تحلیل داده‌ها

اقدام‌پژوه پس از تجزیه و تحلیل تمام داده‌های گردآوری‌شده مرتبط با عوامل و پیامدهای کاهش جمعیت، بدین نتیجه رسید که مسئله کاهش جمعیت و عدم فرزندآوری در طول سال‌های گذشته به‌ویژه در سال‌های اخیر، تبدیل به فرهنگ جامعه ایرانی شده است. به‌گونه‌ای که مردم نسبت به مسئله کاهش جمعیت، اصلاً دغدغه‌ای ندارند تا اقدامی در جهت رفع آن، با افزایش فرزندآوری داشته باشند! در نتیجه، فارغ از اینکه حاکمیت، دولت و سایر نهادها و ارگان‌ها باید چه نقشی در رفع مسئله کاهش جمعیت ایفا کنند و اینکه باید خود را در رفع علل کاهش جمعیت در ابعاد مختلف داشته باشند؛ این نتیجه حاصل آمد که بعد از درک صحیح و واقع‌بینانه مردم از مسئله بحران جمعیت و پیامدهای کاهش جمعیت و ایجاد تغییر در نگرش و بینش آنان، انگیزه در رفع بحران و اقدام و کنش جهت افزایش فرزندآوری، جزء اولویت‌های زندگی خانواده‌ها قرار خواهد گرفت. لازم است برای تبیین و آگاهی‌بخشی واقعی در راستای تغییر نگرش مردم نسبت به مسئله جمعیت، ابتدا پیامدها و آسیب‌های کاهش جمعیت، برای افراد و خانواده‌ها تبیین شود و پس از ایجاد دغدغه و سؤال نسبت به نقش افراد و خانواده‌ها در رفع بحران جمعیت، عوامل کاهش جمعیت و راهکاری برای رفع این عوامل، به آنها ارائه شود. از آنجا که فرزندآوری یک امر فطری و غریزی است و ازدیاد نسل، مطابق با طبع انسانی است؛ با تبیین درست پیامدهای کاهش جمعیت و تغییر نگرش مردم و جامعه، خود افراد و خانواده‌ها برای رفع عوامل کاهش جمعیت، قدم برداشته و اقدام عملی می‌نمایند. البته در کنار این تبیین و آگاهی‌بخشی، لازم است حاکمیت نیز با برنامه‌ریزی و قانون‌گذاری، به رفع این عوامل کمک نماید. برای اجرای فرآیندی که منجر به تغییر نگرش افراد و خانواده‌ها نسبت به مسئله بحران جمعیت گردد، ابتدا باید داده‌های واقعی مرتبط با پیامدهای کاهش جمعیت، به‌طور دقیق و منظم دسته‌بندی شوند. همچنین، جهت درک و فهم بهتر مخاطب از وضعیت موجود، مطالب به‌گونه‌ای دسته‌بندی شده و به مخاطب ارائه شود که اولاً، برای مخاطب از اهمیت فراوانی برخوردار باشد و ثانیاً، ارتباط ملموس و محسوس با آنها داشته باشد. برای تحقق این فرآیند تغییر در نگرش، انتخاب راهکار مناسب جهت ارائه محتوا به افراد و خانواده‌ها اهمیت فراوان دارد؛ که در مرحله انتخاب راهکار، مناسب‌ترین و مؤثرترین راهکار جهت اقدام، انتخاب گردید. از تحلیل و تفسیر پیامدهای کاهش جمعیت با روش تحلیل مضمون، دسته‌بندی زیر بدست آمد:

۱) پیامدهای مرتبط با فرزندان: تک‌فرزندی و رشد فردگرایی در سطح جامعه؛

۲) پیامدهای مرتبط با والدین: سالمندی؛

۳) پیامدهای مرتبط با جامعه: تضعیف نیروی نظامی و دفاعی، تضعیف نیروی جوان نخبه، تضعیف اقتصاد کشور.

۳. اقدام

۳-۱. انتخاب راهکار

یکی از مهم‌ترین عناصر در تبلیغ و تغییر نگرش‌ها، اتخاذ بهترین و مناسب‌ترین راهکار و روش از جهت مخاطب، شرایط، زمان و مکان است. در تبلیغ و تبیین دین، انحاء و روش‌های متعددی وجود دارد؛ از جمله: سخنرانی و مراجعه به مخاطب، استفاده از راه‌های غیرمستقیم، تشکیل اجتماعات، حلقه‌های معرفتی، استفاده از محصولات چندرسانه‌ای و مجازی و... (صلح میرزایی، ۱۴۰۰، ص ۱۵۶-۱۶۲). برای اینکه تبیین و آگاهی‌بخشی، تأثیر بیشتری داشته و موجب اقناع افکار جامعه و تغییر نگرش آنان شود؛ لازم است در انتخاب راهکار، مؤلفه‌هایی رعایت شود. این مؤلفه‌ها عبارتند از: مخاطب‌شناسی، نیازشناسی، روش‌شناسی، موقعیت‌شناسی، زبان‌شناسی و پیش‌بینی نتایج (رحمانی، ۱۳۹۰، ص ۸۱). اقدام‌پژوه با بررسی فضای فکری و فرهنگی کشور و نیاز مخاطب و با توجه به مؤلفه‌های ذکرشده، تلاش نموده است راهکار جدیدی را برای تبیین و آگاهی‌بخشی مسئله کاهش جمعیت ارائه دهد. به همین منظور، برای تحقق این امر از قالب نمایشگاه استفاده شده است.

این نمایشگاه از سه بخش اصلی تشکیل شده است:

♦ بخش بزرگسال نمایشگاه خانواده و جمعیت

- پخش موشن‌گرافی و مستندهای مرتبط با جمعیت در فضای اصلی نمایشگاه؛

- نمایش محتوای بحران سالمندی در قالب عکس‌نوشته و شهر فرنگ؛

- اجرای زنده کوتاه متخصصان جمعیت.

♦ بخش کودک

- ارائه محتوای خانواده و جمعیت در قالب بازی‌های کودکان؛

- اجرای مربیان کودک در قالب داستان‌های قرآنی، اورنگ‌های و کاردستی؛

- ارتباط با مادران و تشویق به فرزندآوری؛

- ارائه کتاب‌های مرتبط با مسئله جمعیت و تربیت فرزند.

♦ بخش پذیرایی

- پذیرایی و اطعام از بازدیدکنندگان نمایشگاه.

۳-۲. اعتباربخشی راه‌حل‌ها

به منظور اعتبارسنجی راهکار پیشنهادی، ارزیابی آن توسط متخصصان ذی‌صلاح در دستور کار قرار

گرفت. در این راستا، اقدام پژوه، طرح نمایشگاه خانواده و جمعیت را به منظور ارزیابی اعتبار اجرایی و اثربخشی آن، به محضر دو نفر از صاحب نظران و فعالان عرصه جمعیت، محمدتقی شفیعی، نویسنده کتاب «کابوس سالمندی»، و قاسمی (۱۳۹۶)، پژوهشگر و نویسنده مجموعه کتاب «جنگ جهانی جمعیت»، ارائه نمود؛ تا از دیدگاه‌ها و پیشنهادات تخصصی ایشان بهره‌برداری شود. نتایج ارزیابی متخصصان، حاکی از تأیید موضوع پژوهش بود. ایشان ضمن تأکید بر اهمیت مسئله کاهش جمعیت، خاطرنشان نمودند که این موضوع در میان مبلغان دینی از توجه کافی برخوردار نبوده و تلاش‌های صورت گرفته در جهت تبیین و آگاهی بخشی به آن، محدود بوده است. علت این امر از سوی ایشان، عدم شناخت کافی مسئله و نیز ضعف راهکارهای موجود در ارائه آن، تشخیص داده شد. در نهایت، راهکار پیشنهادی با استناد به معیارهای ابتکار و نوآوری، قابلیت اجرا و عملیاتی بودن، جذابیت و ایجاد انگیزه و تناسب با هر دو گروه مخاطب (والدین و کودکان)، مورد تأیید نهایی قرار گرفت. همچنین، به منظور ارتقای سطح تأثیرگذاری و ایجاد انگیزه در مخاطبان، پیشنهادات زیر از سوی متخصصان ارائه گردید:

(۱) بهره‌گیری از صنعت قیاس: استفاده از مقایسه‌های هدفمند جهت انتقال پیام به مخاطب، شامل:

- مقایسه خانواده‌های بدون فرزند با خانواده‌های پرجمعیت و پویا.
 - بررسی تطبیقی دوران سالمندی در خانواده‌هایی با الگوهای فرزندآوری متفاوت.
 - مقایسه میزان نشاط و پویایی درونی خانواده‌ها.
 - تحلیل تطبیقی کشورهای مختلف با رویکردهای جمعیتی گوناگون.
- (۲) ارائه نمونه‌های موردی از پیامدهای منفی:** نمایش الگوهای ناموفق و بیان تجربیات افراد پشیمان از انتخاب سبک زندگی بدون فرزند یا تک‌فرزندی، افراد مجرد پشیمان و زوج‌هایی که به دلیل فاصله زیاد بین فرزندان با مشکل ناباروری مواجه شده‌اند.

(۳) بازخوانی و مفهوم‌سازی مجدد مفاهیم کلیدی جمعیت: تبیین و اصلاح تعاریف دگرگون شده و تحریف شده از طریق ایجاد دوگانه‌های مفهومی و بازگرداندن آنها به تعاریف اولیه، نظیر مفاهیم موفقیت، لذت و کیفیت تربیت.

(۴) حضور و ارائه تجربیات خانواده‌های موفق: دعوت از خانواده‌های پرجمعیت و موفق جهت حضور فیزیکی در نمایشگاه و به اشتراک گذاشتن تجربیات زیسته خود با مخاطبان.

(۵) ارائه الگوی جایگزین و خانواده مطلوب: معرفی و تبیین ویژگی‌های خانواده باشکوه و ارائه آن به عنوان یک الگوی مطلوب و دست‌یافتنی.

۳-۳. اجرای راه حل

با توجه به بررسی علل و پیامدهای کاهش جمعیت و گردآوری مستندات و شواهد مرتبط، اقدام پژوه به منظور آگاهی بخشی و تبیین مسئله، فرآیند اجرای طرح مورد نظر را آغاز نمود. به منظور تحقق این

هدف، ضرورت همکاری با یک گروه تبلیغی فعال احساس شد. در این راستا، هماهنگی های لازم با گروه تبلیغی- فرهنگی «مصباح» به مدیریت سیدمحمد صفوی، صورت گرفته و طرح اجرایی به تفصیل با ایشان در میان گذاشته شد.

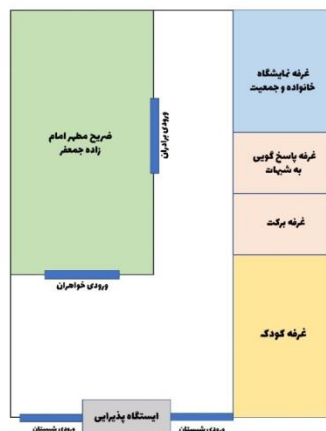
پس از برگزاری جلسات توجیهی و ارائه جامع طرح، مسئولیت های اجرایی هر بخش از نمایشگاه به افراد ذی صلاح واگذار گردید:

(۱) بخش بزرگسالان نمایشگاه خانواده و جمعیت: چهار نفر از طلاب سطح چهار حوزه علمیه به عنوان کارشناسان و مبلغان.

(۲) بخش کودکان: چهار نفر از متخصصان حوزه کار با کودک به منظور طراحی و اجرای فعالیت های آموزشی و جذاب.

(۳) بخش پذیرایی: دو نفر جهت ارائه خدمات به بازدیدکنندگان.

پس از تشکیل تیم اجرایی، مراحل انتخاب مکان و زمان مناسب و تأمین امکانات مورد نیاز برای برگزاری نمایشگاه در دستور کار قرار گرفت. در این راستا، مذاکراتی با نهادهای فرهنگی و تبلیغی صورت گرفت که در نهایت، منجر به اعلام آمادگی کارگروه خانواده و جمعیت سازمان اوقاف و امور خیریه جهت همکاری گردید. براساس هماهنگی های انجام شده، مقرر گردید نمایشگاه در دهه اول ماه مبارک رمضان سال ۱۴۴۵ هجری قمری، در محل امامزاده جعفر (ع) واقع در مسیر اراک-قم، برگزار شود.

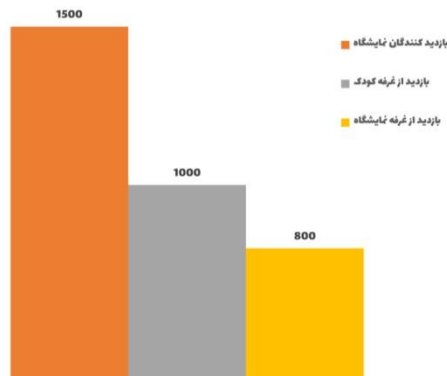

شکل ۱- نقشه نمایشگاه خانواده و جمعیت

اقدام پژوه به همراه تعدادی از اعضای گروه فرهنگی- تبلیغی مصباح، پس از بازدید از محل امامزاده جعفر (ع) و ارزیابی موقعیت مکانی آن، فرآیند طراحی و فضاسازی نمایشگاه را آغاز نمود. طراحی نهایی با در نظر گرفتن ویژگی های مکانی و مقررات مربوطه صورت گرفت (شکل ۱). پس از تهیه نقشه و تأمین امکانات لازم، نمایشگاه در روز اول ماه مبارک رمضان سال ۱۴۴۵ هجری

قمری برپا گردید و تیم تبلیغی به محل برگزاری اعزام شد. اقدام‌پژوه با همکاری گروه فرهنگی تبلیغی مصابیح، به مدت ده‌روز به فعالیت‌های تبیینی و آگاهی‌بخشی درخصوص مسئله خانواده و کاهش جمعیت پرداخت. در بخش غرفه کودکان، از روش‌های تعاملی و جذاب نظیر رنگ‌آمیزی، قصه‌گویی و اورینگامی به‌منظور ترغیب کودکان به داشتن خواهر و برادر و تبیین مفهوم خانواده پرجمعیت به‌عنوان خانواده‌ای بانشاط و سالم استفاده گردید. همچنین، در بخش غرفه نمایشگاه خانواده و جمعیت، در گام نخست از ابزارهای بصری نظیر پوسترهای مرتبط با موضوع جمعیت، پخش فیلم و انیمیشن‌های آموزشی و برگزاری مسابقات به‌منظور جذب مخاطبان به غرفه استفاده شد. در ادامه، از طریق گفت‌وگوهای چهره‌به‌چهره، پیامدهای ناشی از کاهش جمعیت و پدیده سالمندی برای بازدیدکنندگان، تشریح و تبیین گردید. در طی ده‌روز برگزاری نمایشگاه، حدود ۱۵۰۰ نفر مسافر از نمایشگاه بازدید کردند که آمار آن به شرح ذیل می‌باشد:

شکل ۲- آمار بازدید از نمایشگاه خانواده و جمعیت

۴. مشاهده

در مرحله پیاده‌سازی برنامه اقدام و برگزاری نمایشگاه خانواده و جمعیت، تغییرات قابل توجهی نسبت به وضعیت پیش از برگزاری مشاهده شد. این تغییرات در سه حوزه اصلی، قابل بررسی است:

الف: ایجاد پرسش، دغدغه و تغییر نگرش

بررسی‌های انجام‌شده در طول برگزاری نمایشگاه نشان داد در ابتدای امر، اغلب خانواده‌های حاضر در محل برگزاری، تمایل چندانی به بازدید از غرفه تخصصی خانواده و جمعیت نداشتند. انگیزه اصلی حضور بسیاری از آنان، بازدید از بخش کودک و یا شرکت در مسابقات، به امید کسب جوایز بود. مشاهدات، حاکی از آن است که حدود ۹۰ درصد از خانواده‌های حاضر در محیط نمایشگاه، در ابتدای ورود، دغدغه‌ای درخصوص مسئله جمعیت نداشتند و حتی در برخی موارد، واکنش‌های منفی نیز از خود نشان می‌دادند. با این حال، تعاملات چهره‌به‌چهره و گفت‌وگوهای مستقیم با بازدیدکنندگان، همراه با ارائه

توضیحات و تبیین ابعاد مختلف مسئله کاهش جمعیت و پیامدهای آن برای خود و فرزندان، نتایج چشمگیری به همراه داشت. براساس مشاهدات و بازخوردهای دریافتی، حدود ۸۰ درصد از شرکت کنندگان پس از این گفت‌وگوها، بر اهمیت و ضرورت توجه به مسئله جمعیت اذعان نمودند. نتایج حاصل از نظرسنجی‌ها و تحلیل پاسخ‌های ارائه شده در پرسشنامه‌ها و فرم‌های شرکت در مسابقات نیز مؤید این تغییر نگرش بود. در حدود ۴۰ درصد از شرکت کنندگان، ابراز پشیمانی از تعداد کم فرزندان خود کرده و عنوان نمودند که در صورت بازگشت به گذشته، تصمیم متفاوتی اتخاذ می‌کردند. همچنین، ۴۰ درصد دیگر از افراد، از تصمیم خود برای فرزندآوری در آینده نزدیک و تأثیر انگیزشی نمایشگاه در این زمینه سخن گفتند. در این میان، ۲۰ درصد از شرکت کنندگان همچنان مشکلات اقتصادی را مانعی جدی برای فرزندآوری می‌دانستند؛ اگرچه بر اهمیت اصل فرزندآوری تأکید داشتند.

ب: شبکه‌سازی و انتشار اطلاعات

یکی دیگر از دستاوردهای برگزاری نمایشگاه، ایجاد بستری برای شبکه‌سازی و انتشار اطلاعات پیرامون بحران کاهش جمعیت بود. براساس اظهارات ثبت شده در گفت‌وگوها و پاسخ‌های نظرسنجی، حدود ۷۰ درصد از شرکت کنندگان پس از آگاهی از ابعاد و پیامدهای این بحران، اعلام آمادگی نمودند تا اطلاعات کسب شده را با اطرافیان، دوستان و آشنایان خود به اشتراک گذاشته و در جهت آگاه‌سازی جامعه در خصوص بحران جمعیت در ایران، نقش ایفا نمایند.

ج: حل مشکلات ذهنی خانواده‌ها

تحلیل تعاملات صورت گرفته با خانواده‌ها در طول برگزاری نمایشگاه، نشان داد که دغدغه اصلی بسیاری از آنان در زمینه فرزندآوری، مسائل مالی و اقتصادی است. این امر، احتمالاً ناشی از تبلیغات گسترده و فرهنگ‌سازی نادرست در سال‌های گذشته بوده است که در آن، خانواده‌های کم‌فرزند از نظر رفاهی در سطح بالاتری نسبت به خانواده‌های پرجمعیت به تصویر کشیده شده و شعار «فرزند کمتر، زندگی بهتر» در ذهن مخاطبان، نهادینه شده است. با این حال، حدود ۷۰ درصد از افرادی که در نمایشگاه حضور یافتند، پس از بحث و تبادل نظر، متوجه شدند که مسئله اقتصادی در بسیاری از موارد، بهانه‌ای برای توجیه تصمیم به فرزندآوری کمتر است و نه لزوماً عامل اصلی آن. از میان ۳۰ درصد باقیمانده که مشکلات اقتصادی را تنها دلیل کاهش فرزندآوری می‌دانستند، حدود ۲۰ درصد پس از توضیحات ارائه شده، قانع شدند که بحران جمعیت از اولویت بالاتری نسبت به مسائل اقتصادی برخوردار است و آمادگی خود را برای تلاش بیشتر و تحمل سختی‌ها به منظور مقابله با پیامدهای کاهش جمعیت اعلام نمودند.

۵. نتیجه‌گیری

در راستای منویات مقام معظم رهبری پیرامون ضرورت افزایش جمعیت و با توجه به هشدارهای

ایشان نسبت به پیامدهای تداوم روند کنونی کاهش نرخ باروری و سالمندی جمعیت در آینده نزدیک، مسئله جمعیت به‌عنوان یکی از اولویتهای اساسی در سیاست‌های کلی کشور مطرح گردیده است. تأکید بر اهمیت پرداختن به این موضوع در راستای رشد، تعالی و پیشرفت جامعه اسلامی ایرانی، ضرورت ایجاد دغدغه و تغییر نگرش در سطح جامعه را بیش از پیش نمایان می‌سازد. بر این اساس، مهم‌ترین گام در مواجهه با چالش کاهش جمعیت، تلاش برای اصلاح نگرش‌ها و باورهای مرتبط با مسئله جمعیت و خانواده تلقی می‌گردد. مطابق با یافته‌های پیشین، در سال‌های اخیر، تبلیغات گسترده با محوریت کنترل جمعیت، ترویج فرهنگ تک‌فرزندی و بی‌فرزندی، طرح مسائل بهداشتی مرتبط با بارداری، تأثیرات مدرنیته و تغییر سبک زندگی، رواج دیدگاه فمینیسم رادیکال، افزایش آسیب‌های اجتماعی، اشتغال زنان در مشاغل غیرضروری، گسترش شهرنشینی، افزایش سن ازدواج و نرخ طلاق، همگی در شیوع نگرش منفی به فرزندآوری و افزایش تمایل به تک‌فرزندی در میان خانواده‌ها نقش داشته‌اند. این امر، منجر به بروز پیامدهای متعددی در سطوح فردی و اجتماعی گردیده است. در شرایط کنونی، تلقی فرزند به‌عنوان مانعی برای پیشرفت فردی و یا عاملی برای افزایش مشکلات اقتصادی و نگرانی‌های آتی، موجب امتناع برخی از خانواده‌ها از فرزندآوری شده است.

در پاسخ به این چالش، پژوهش حاضر با رویکرد اقدام‌پژوهی و با بهره‌گیری از قالب نمایشگاه، به تبیین پیامدهای کاهش جمعیت و تأکید بر رهنمودهای رهبر معظم انقلاب در زمینه اهمیت فرزندآوری و پیشگیری از سالمندی جمعیت پرداخته است. هدف اصلی این مداخله، ایجاد دغدغه، پاسخگویی به پرسش‌ها و چالش‌های مرتبط با فرزندآوری و در نهایت، تغییر نگرش مخاطبان نسبت به مسئله خانواده و جمعیت بوده است. همچنین، با استفاده از ابزارهای متنوع از جمله داستان‌ها و قصه‌های جذاب برای کودکان، تلاش گردیده است تا نگرش مثبتی نسبت به داشتن خواهر و برادر در ذهن آنان شکل گیرد. به‌علاوه، بهره‌گیری از ابزارهای چندرسانه‌ای و تعاملات چهره‌به‌چهره با والدین، به‌منظور افزایش سطح آگاهی و تبیین ابعاد مختلف کاهش جمعیت صورت پذیرفته است. نتایج حاصل از تحلیل داده‌های جمع‌آوری شده از طریق مسابقات و مصاحبه‌های انجام‌شده با خانواده‌های بازدیدکننده، حاکی از آن است که اقدام‌پژوهی حاضر، با انتخاب راهکار نمایشگاه، توانسته است به وضعیت مطلوب اولیه، یعنی ایجاد پرسش، دغدغه و تغییر نگرش در میان مخاطبان نسبت به مسئله جمعیت، دست یابد. اگرچه تغییر نگرش به‌تنهایی برای حل بحران کافی نیست و نهادهای سازنده فرهنگی فرزندآوری در جامعه نیازمند اقدامات تکمیلی است.

به‌منظور دستیابی به اهداف بلندمدت و فرهنگ‌سازی مؤثر در زمینه افزایش جمعیت، پیشنهادات زیر ارائه می‌گردد:

- ۱) تدوین و اجرای برنامه‌ها و سیاست‌های تشویقی جامع و مؤثر در سطوح مختلف.
- ۲) استفاده از آموزه‌های غنی دین مبین اسلام و فرهنگ عمیق ایرانی-اسلامی در ترویج ارزش‌های

خانواده و فرزندآوری.

(۳) اتخاذ اقدامات واقع بینانه و عملی در جهت رفع چالش ها و موانع پیش روی فرزندآوری.

(۴) بازخوانی و مفهومی سازی مجدد مفاهیم کلیدی مرتبط با حوزه جمعیت، ازجمله رفاه فرزندان، اشتغال زنان و تربیت فرزندان، با رویکردی متناسب با شرایط کنونی.

(۵) ارائه راهکارهای مؤثر در جهت رفع هراس ها و نگرانی های اجتماعی خانواده ها در زمینه فرزندآوری.

منابع

- اردشیر لاریجانی، مریم؛ عیسوی، محدثه (۱۴۰۱). جایگاه مادری در فمینیسم رادیکال و بررسی آن براساس آراء حکمای مسلمان. *عقل و دین*، شماره ۲۶، ص ۶۰-۷۴.
- اسلامی تنها، اصغر؛ کرم اللهی، نعمت الله (۱۳۹۴). روش تحقیق اقدام پژوهی در علوم اجتماعی. *عیار پژوهش در علوم انسانی*، شماره ۱۲، ص ۲۷-۴۰.
- بخشی دستجردی، رسول (۱۳۹۰). بررسی تاثیر جمعیت بر رشد اقتصادی در چارچوب الگوی رشد بهینه در اقتصاد ایران (۱۳۸۶-۱۳۵۰) کاربردی از الگوریتم ژنتیک. *تحقیقات اقتصادی*، شماره ۹۴، ص ۱-۲۲.
- جوکار، محبوبه (۱۳۹۳). مدرنیته، تغییر سبک زندگی و کاهش جمعیت در ایران. *پروژه‌نامه اسلامی زنان و خانواده*، شماره ۱۷، ص ۳۹-۷۰.
- خامنه‌ای، سید علی (۱۳۹۸/۰۵/۲۴). *گزیده‌ای از بیانات در دیدار جمعی از فعالان و کارشناسان حوزه خانواده*. قابل دسترس در: <https://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=46089>
- رحمانی، حجت الله (۱۳۹۰). اصول و روش‌های تبلیغ دینی اثربخش. *بصیرت و تربیت اسلامی*، شماره ۱۸، ص ۷۵-۹۸.
- سبحانی‌نیا، محمد (۱۳۹۱). تحدید خانواده، تهدید جامعه. *ره‌توشه راهیان نور*، شماره ۱۱۴، ص ۲۵-۴۳.
- سوختانلو، زهرا؛ رحمت‌آبادی، اعظم (۱۳۹۲). تحدید نسل شیعه: تهدید جامعه ایران (عدل کاهش جمعیت و پیامدهای آن). *معرفت*، شماره ۱۸۹، ص ۴۵-۵۸.
- شفیعی، محمدتقی (۱۴۰۰). *کابوس سالمندی، واکاوی تحولات جمعیتی ایران، چالش‌ها و راهبردها*. قم: مؤسسه فرهنگی هنری ادیب فقه جواهری.
- صلح میرزایی، سعید؛ (۱۴۰۰). *جهاد تبیین در اندیشه آیت الله العظمی خامنه‌ای*. قم: انتشارات انقلاب اسلامی.
- عباسی ولدی، محسن (۱۳۹۶). *ایران! جوان بمان*. قم: آیین فطرت.
- قاسمی، صالح (۱۳۹۶). باید برگردیم: دیدگاه‌های رهبر معظم انقلاب اسلامی درباره جمعیت. تهران: خیزش نو.
- مؤذن، معصومه (۱۳۹۸). کاهش جمعیت و تاثیر آن بر روابط انسانی در خانواده و جامعه. *مطالعات تربیتی و روانشناختی خانواده*، شماره ۱، ص ۸۹-۱۰۴.